

تاریخ و تمدن ایران

مرکز و پیرامون
جلد چهارم

انتشارات توس

ویراستاران: هلن سانسسیسی وردنبوخ، آملی کورت
ترجمه مرتضی ثاقب فر

«۶۷۹»

تاریخ هخامنشی

جلد چهارم

مرکز و پیرامون

مجموعه گزارش‌های کارگاه پژوهشی تاریخ هخامنشی دانشگاه خرونینگن
در سال ۱۹۸۶

ویراستاران

هلن سانیسی وردنبورخ و آملی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

عنوان و نام پدیدآور	: تاریخ هخامنشی / ویراستاران هلن سانیسی وردنیورخ و آملی کورت؛ مترجم مرتضی نایب‌فر.
شابک	: دوره ۹ جلدی: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۴-۸ شابک جلد چهارم: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۸-۷
یادداشت	: A chaemenid history. 1991
یادداشت	: کتابنامه.
مندرجات	: ج. ۱. منابع، ساختار و نتیجه‌گیری. - ج. ۲. منابع یونانی. - ج. ۳. روش و نظریه. - ج. ۴. مرکز و پیرامون
موضوع	: ایران -- تاریخ -- هخامنشیان، ۵۵۸-۳۳۰ ق.م.
شناسه افزوده	: سانیسی - وردنیورگ، هلن، ۱۹۴۴-۲۰۰۰ م.
شناسه افزوده	: Sancisi-weardenburg, Heleen
شناسه افزوده	: کورت، آملی، ۱۹۴۴- م. Kuhrt, Amelie ویراستار.
شناسه افزوده	: نایب‌فر، مرتضی، ۱۳۲۱- مترجم
رده‌بندی کنگره	: ۱۲۸۷DSR ۲۱۹/ ۲
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۱۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۲۸۳۳۹۶

تاریخ هخامنشی (جلد چهارم) مرکز و پیرامون

ویراستار: هلن سانیسی وردنیورخ و آملی کورت

ترجمه مرتضی نایب‌فر

چاپ اول: ۱۳۸۸

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: توس (مریم خسروی)

لبتوگرافی: بیپناز

چاپخانه: آزاده

شابک جلد چهارم: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۸-۷ ISBN 978-964-315-678-7

شابک دوره ۹ جلدی: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۴-۸ ISBN 978-964-315-684-8

کلیه حقوق چاپ و انتشار این اثر - به هر صورت - محفوظ و مخصوص انتشارات توس است.

فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، اول خیابان دانشگاه، پلاک ۱ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷، فکس: ۶۶۹۷۰۶۷۷

دفتر مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، خ دانشگاه بن بست پورجوادی شماره ۱۵ - تلفن: ۶۶۴۹۱۲۴۵-۷

نشانی اینترنتی www.toospub.com پست الکترونیک info@toospub.com

فهرست

کوتاه‌نوشت‌ها ۷

دیباچه ۱۱

متون بارویی تخت جمشید ۱۹

د. م. لونیس

تخت جمشید در عصر پسین ۲۹

پیتر کالمایر

یادداشت‌هایی بر خط میخی و ادبیات پارسی باستان ۶۹

کلاریس هرن اشمیت

ماد در دوره‌ی هخامنشی: عصر آهن پسین در غرب میانی ایران ۱۰۵

استوارت براون

روابط میان آسیای میانه و شاهنشاهی هخامنشی ۱۲۵

برتیل لیونه

هخامنشیان و هندوستان ۱۴۵

ویلم وُخل سانگ

هخامنشیان در خلیج فارس ۱۷۱

ژان فرانسواسال

عربستان در دوره‌ی هخامنشیان ۱۹۹

دیوید ف. گراف

شوش و شوشیان در دوره هخامنشی: داده‌های باستان‌شناختی ۲۲۵

رمی بوشارلا

بابلیه هخامنشی: منابع و مشکلات ۲۵۹

آملی کورت

بایگانی کسر ۲۸۳

ماتیو استالیر

مدارک مکتوب درباره فلسطین ۲۹۹

پیتر اکروید

مدارک جدید درباره تقسیمات اداری فلسطین در دوره‌ی یونانیان ۳۲۱

افرائیم استرن

شهرهای فنیقی در دوره‌ی هخامنشی: ملاحظاتی درباره وضع کنونی... ۳۳۱

ژوزت‌ایلا

قبرس در دوران چیرگی ایرانیان ۳۴۷

یوزف ویزه‌هوفر

تأثیرات متقابل ایرانیان و یونانیان بر یکدیگر ۳۶۷

مایکل ویکرز

کاوش در یک امپراتوری زودگذر ۳۸۱

هلن سانسسی وردنبورخ

کوتہ نوشتہا

AAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AASOR	Annual of the American School of Oriental Research
AchHist I	Sancisi-Weerdenburg, H. (ed.), <i>Achaemenid History I: Sources, Structures, Synthesis</i> , Leiden 1987
AchHist II	Sancisi-Weerdenburg, H. & Kuhrt, A. (eds.), <i>Achaemenid History II: The Greek Sources</i> , Leiden 1987
AchHist III	Kuhrt, A. & Sancisi-Weerdenburg, H.. (eds.), <i>Achaemenid History III: Method and Theory</i> , Leiden 1988
ADFU	Ausgrabungen der deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka
AIO	Archiv für Orientforschung.
AJA	American Journal of Archaeology
AJAH	American Journal of Ancient History
AJP	American Journal of Philology
AMI	Archäologische Mitteilungen aus Iran.
AMI Erg. Bd 10	Koch, H. & Mackenzie D.N., <i>Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben</i> (AMI Ergänzungsband 10), Berlin 1983
ANET	J.B. Pritchard (ed.), <i>Ancient Near Eastern Texts</i> , Oxford-Princeton 1952 ² (1969 ³)
AnSt	Anatolian Studies
AOAT	Alter Orient und Altes Testament
AOF	Altorientalische Forschungen
AOMIM	<i>Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran Méridional de l'Age du Fer à l'époque islamique</i> , sous la direction de Remy Boucharlat et Jean-François Salles, Paris 1984
AOS	American Oriental Series
ASNP	Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
BaM	Baghdader Mitteilungen
BASOR	Bulletin of the American School of Oriental Research
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
BE	Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Series A: Cuneiform Texts
BIN	Babylonian Inscriptions in the collection of J.B. Nies.
BiOr	Bibliotheca Orientalis
BM	Tablets in the collections of the British Museum
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CAH	Cambridge Ancient History.
CBS	Tablets in the collections of the University Museum of the University of Pennsylvania, Philadelphia
CDAFI	Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran.
CHI	Cambridge History of Iran
CII	Corpus Inscriptionum Iranicarum
CIS	Corpus Inscriptionum Semiticarum, Paris
CISFP	Atti del I. Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici, Roma

CRAI	Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
CSSH	Comparative Studies in Society and History
DAFI	Délégation Archéologique Française en Iran
Dar.	J.N. Strassmaier, <i>Inscriptionen von Darius</i> .... (Babylonische Texte, X-XII) Leipzig, 1897
DISO	C. F. Jean & J. Hoftijzer, <i>Dictionnaire des Inscriptions Sémitiques de l'Ouest</i> , Leiden 1960-65
Durand TBER	J.-M. Durand, <i>Textes babyloniens d'époque récente</i> . (Recherche sur les grandes civilisations, Cahier no. 6. Études assyriologiques), Paris, 1981.
EKI	König, F.W., <i>Die elamischen Königsinschriften</i> (AfO Beiheft 8), Graz 1965
EW	East and West
FGrH	<i>Fragmente der Griechischen Historiker</i> , F. Jacoby (ed.), Berlin 1922-
FFF 83	<i>Failaka. Fouilles Françaises 1983</i> sous la dir. de Jean-François Salles, Coll. Travaux de la Maison de l'Orient 9, Lyon 1984
FFF 84-85	<i>Failaka. Fouilles françaises 1984-1985</i> , sous la dir. de Yves Calvet et Jean-François Salles, Collection Travaux de la Maison de l'Orient 12, Lyon 1986
FuB	Forschungen und Berichte
GKAV	Gesellschaft und Kultur im alten Vorderasien
HdA	Handbuch der Altertumswissenschaft
HdO	Handbuch der Orientalistik
HThR	Harvard Theological Review.
IrAnt	Iranica Antiqua.
IEJ	Israel Exploration Journal
ISMEO	Istituto per il Medio ed Estremo Oriente
JA	Journal Asiatique
JAOS	Journal of the American Oriental Society.
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JEOL	Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux
JESHO	Journal for the Economic and Social History of the Orient
JHS	Journal of Hellenic Studies.
JNES	Journal of Near Eastern Studies.
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society.
JSOT	Journal for the Study of the Old Testament
KAI	H. Donner & W. Röllig, <i>Kanaanäische und aramäische Inschriften</i> , 3 vols, Wiesbaden 1962-64
LSJ	Liddell, H.C. & Scott R., <i>A Greek-English Lexicon</i> , rev. ed. by H.S. Jones
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft
Moore Michigan Coll.	E. W. Moore, <i>Neo-Babylonian Documents in the University of Michigan Collection</i> . Ann Arbor, 1939.
NC	Numismatic Chronicle
OECT	Oxford Editions of Cuneiform Texts
OIP	Oriental Institute Publications
OLP	Orientalia Lovaniensia Periodica.
Or	Orientalia
OrAnt	Oriens Antiquus

PBS	Publications of the Babylonian Section, Univ. of Pennsylvania.
PCPh	Proceedings of the Cambridge Philological Society
PF	Persepolis Fortification [tablet]
PFT	R.T. Hallock, <i>Persepolis Fortification Tablets</i> (OIP 92), Chicago 1969
PSAS	Proceedings of the Seminar for Arabian Studies, London
PSI	<i>Papiri Greci e Latini</i> , Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto
RA	Revue Archéologique
RdA	Revue d'Assyriologie
RE	Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft: bearbeitet von G. Wissowa (Stuttgart)
REA	Revue des Études Anciennes
REG	Revue des Études Grecques.
RES	Revue des Études Sémitiques
RN	Revue Numismatique
ROMCT 2	G. J. P. McEwan, <i>The Late Babylonian Tablets in the Royal Ontario Museum</i> (Royal Ontario Museum Cuneiform Texts 2), Toronto, 1982
RStudFen	Rivista di Studi Fenici
RTP	Briant, P., <i>Rois, Tributs et paysans</i> , Paris, 1982.
SBAW	Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
SBÖAW	Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Stevenson Ass.	J. H. Stevenson, <i>Assyrian and Babylonian Contracts with Aramaic Reference Notes</i> Vanderbilt Oriental Series. New York, 1902.
-Bab. Contracts	
StIr	Studia Iranica.
TAPhA	Transactions of the American Philological Association
TAVO	Tübinger Atlas des Vorderen Orients
TBER	F. Joannès, <i>Textes économiques de la Babylonie récente</i> (Etudes Assyriologiques Cahiers 6), Paris, 1982
TCL	Textes cunéiformes du Louvre
TSBA	Transactions of the Society for Biblical Archaeology
TuM	Texte und Materialien der Frau Professor Hilprecht Collection of Babylonian Antiquities im Eigentum der Universität Jena
TvG	Tijdschrift voor Geschiedenis
UCP	University of California Publications in Semitic Philology
UET	Ur Excavation Texts
UVB	Vorläufige Berichte über die von der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft in Uruk-Warka unternommenen Ausgrabungen
VAB	Vorderasiatische Bibliothek
VAS	Vorderasiatische Schriftdenkmäler der Königlichen Museen zu Berlin
VDI	Vestnik Drevnej Istorii
WdO	Welt des Orients
WVDOG	Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orientgesellschaft
YBC	Tablets in the Babylonian Collection, Yale University Library
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete
ZKM	Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.

دیباچه

این مجلد، که نسبت به مجلدات پیشین، بیشتر حاوی مقالاتی در زمینه‌ی باستان‌شناسی است، تقدیم می‌شود به لویی واندربرگ به مناسبت شصت و پنجمین سال تولد او. باستان‌شناسی که تا پیش از کاوش‌های او در ایران، نادانسته‌ها بسیار بود. کتاب باستان‌شناسی ایران باستان او که در میان آثاری که انتشار داده یکی از بسیار است، فرآورده‌ی فعالیت پیشگامانه‌ای است که ما هنوز از میوه‌های آن بهره می‌گیریم. اندیشه اهدای این مجلد به این "نستور" * بلژیکی باستان‌شناسی ایران، با شور و اشتیاق از سوی همه شرکت‌کنندگان در کارگاه پژوهشی استقبال شد. همه ما دلایل بسیاری داریم که سپاسگزار لویی واندربرگ باشیم. یآوری سخاوتمندانه‌اش که مجموعه بزرگ انتشارات خود را در اختیار ما نهاد، خوشامدگویی و روی بسیار خوشش در "حوزه‌ی علمیه" شهر گنت [=گان]، دلگرمی‌های پرمهرش از فعالیت‌های جدید ما، یا تنها تجربه گرانبهایی که در مجموع آثارش در اختیار ما نهاده است همگی تأثیر فراوانی بر مطالعه‌ی باستان‌شناسی ایران داشته‌اند. رسم ما این نبود و نخواهد بود که جلدی از مجموعه مجلدات تاریخ هخامنشی را پیشکش هیچ پژوهنده‌ای سازیم؛ و استثنایی که برای لویی واندربرگ قایل شده‌ایم، خود نشان روشن سپاس خالصانه ماست. در مجلدات تاریخ هخامنشی ما، برخلاف پیشینیان دلبستگی به شکوه شاهانه و

---

* - Nestor: از پهلوانان اسطوره‌ای یونان که در کتاب ایلیاد فرمانروای کهن‌سال بسیار محترمی است که دیگران با شکیبایی به اندرزهایش گوش می‌سپارند، هر چند بی‌اثر باشد. در این‌جا منظور پیشگامی اوست در باستان‌شناسی ایران - م.

زندگی درباری چندان جایی ندارد، درباری که برق شکوهش چشم یونانیان سده‌های پنجم و چهارم را خیره کرده بود و حتی تا همین اواخر نیز جذابیتش دل از تاریخ‌نویسان جدید می‌ربود. رفته‌رفته برای ما روشن شده است که جنبه دیگری در تاریخ شاهنشاهی هخامنشی وجود دارد، که هنوز توجه درخور خویش را نیافته است. این شاهنشاهی فقط دربار باشکوه نداشت، بلکه افزون بر آن، جمعیت عظیمی داشت که تلاش‌های روزانه آن اقتصادی را به جنبش وامی داشت که شالوده ساختار حکومتی بر روی آن بنا شده بود. تاکنون غالباً چنین پنداشته شده که آسایش و رفاه سراسر امپراتوری بستگی به هوس‌های هریک از شاهان داشته است. اما اگر آن‌گونه که بارها مؤلفان یونان سده چهارم الفاً کرده‌اند چرخش امور در اوج خود چنین بوده است، این پرسش پیش می‌آید که پس رابطه متقابل مرکز با زندگی روزمره مناطق دوردست شاهنشاهی چگونه برقرار می‌شده است. ساختار اداری در سطح محلی و منطقه‌ای و مناسبات آن چه با سطوح پایین جمعیت و چه با بالاترین سطح سازمان امپراتوری، هنوز درست برای ما شناخته نشده است.

در سال‌های اخیر، دانش باستان‌شناسی در افزایش درک ما از زندگی روزانه نواحی منفرد و نیز کاوش‌های ویژه، سهم سزاوار و شایانی داشته است. با این‌حال این مشکل باقی است که این دانش تازه را چگونه با منابع کاملاً متفاوتی نظیر تاریخ‌نویسی تلفیق کنیم. مجلد کنونی کوششی است برای گردآوری مصالح لازم جهت یافتن نمایی کلی از شاهنشاهی و "طرح درست صورت مسأله". به راستی شاهنشاهی ایران وقتی از زوایای مناطق گوناگون نگریسته می‌شد، چگونه به نظر می‌آمده است؟ این شاهنشاهی چه اثری بر سنت‌های موجود و بر ساختارهای اجتماعی و اقتصادی داشته است؟ آیا تحولاتی قابل ردیابی در اوضاع محلی وجود داشته که حاصل مداخله دولت مرکزی بوده باشد؟ این بیگانه روشی است که به وسیله‌ی آن می‌توان تصویر کلی و آسان پذیرفته شده بر بنیاد تاریخ‌نویسی یونانی را بازبینی و درعین‌حال تصحیح کرد. کارگاه پژوهشی سال ۱۹۸۶ با موضوع "باستان‌شناسی محلی و روایات مکتوب در شاهنشاهی ایران" سازمان داده شد و هدف آگاهانه‌ی آن، به دست آوردن یک نمای کلی کامل از وضع کنونی تحقیق بود. به زودی روشن شد که توزیع نابرابر

مدارک - فراوان بودن مدارک در برخی مناطق نسبت به مناطق دیگر - گنجاندن ایالات پیچیده‌ای نظیر آسیای صغیر و مصر را در یک اجلاس ناممکن می‌سازد، بنابراین پژوهش جداگانه و کاملاً مستقلی به این دو منطقه در سال ۱۹۸۸ اختصاص داده شد. مرکز شاهنشاهی، یعنی ماد، پارس و ایلام با همکاری لویی، کالمیر، هرن اشمیت، براون و بوشارلا مورد بررسی قرار گرفت. در این اجلاس هیچ باستان‌شناسی شرکت نداشت، اما این کمبود با بهره‌گیری از مقاله‌ی سامنر در AJA 1989 جبران شد، زیرا مقاله او مصالح لازم را برای بحث درباره فرایندها و تحولات انجام شده در قلب شاهنشاهی هخامنشی فراهم ساخته بود. اما همان‌طور که لویی در مقاله‌اش می‌نویسد، هنوز کار زیادی درباره دستگاه اداری هخامنشی باقی مانده است. بایگانی کشف شده در آن‌جا* بهترین سازمان‌های پژوهشی در مورد ساختار اداری دربار شاهی را برای ما فراهم می‌سازد، اما کار در روی آن هنوز مراحل آغازین خود را طی می‌کند. در مورد مراحل بعدی ساختمان و پیکرتراشی‌های تخت جمشید، کالمیر در ارزیابی خود از تاریخچه این بناها اظهار نظر می‌کند که هنوز شکاف‌های زیادی در پژوهش این مرکز شاهنشاهی وجود دارد. این واقعیت که در مورد وضع اسکان در اطراف کاخ‌های تخت جمشید تا این اندازه کم اطلاع داریم (کالمیر، ص ۹ به بعد)، خود مشکلی بسیار بزرگ در راه درک ما از فرایندهای اجتماعی - اقتصادی و تأثیرات فتوحات ایران بر اشراف پارس است. در حال حاضر فقط خود صُفَه تخت جمشید برای تحقیق در اختیار ماست، اما، چنان‌که کالمیر می‌گوید، امکانات ما برای درک بیشتر تحولات ایدئولوژیک از طریق بازتاب‌های آن بر پیکرتراشی و معماری (به‌خصوص با روشی که بانو مارگارت روت در کتاب شاه و پادشاهی در هنر هخامنشی (۱۹۷۹) پیشنهاد می‌کند) به پایان نرسیده است. کلاریس هرن اشمیت در مقاله خود به بررسی و بازنگری پدیده شگفت‌انگیز پیدایش ناگهانی "ادبیات پادشاهی" می‌پردازد. این پدیده چه در پیدایش و شکل فیزیکی خود (خط) و چه در محتوا گرچه تا حد زیادی

* - تا جایی که من آگاهی دارم، بیش از سی هزار لوحه گلی در ۱۳۱۲ در تخت جمشید کشف شده و دو سال بعد یعنی در ۱۳۱۴ به آمریکا حمل شده است (محمدتقی مصطفوی، گزارش‌های باستان‌شناسی، ج ۱، شهریور ۱۳۲۹، صص ۱ و ۲) اما هنوز با همه اظهار نگرانی‌ها از کمبود منابع از سوی همه محققان جهانی - از جمله در این کتاب - کمتر از سه هزار قطعه آن خواننده و ترجمه شده است. من نمی‌دانم چه عامل یا انگیزه‌ای می‌تواند این تأخیر هفتادساله را توجیه کند؟ - م

مرهون پیشینیان بین‌النهرین است، اما در عین حال مهارت‌های فنی ایلامی نیز در آن سهم عمده‌ای داشته است. در این زمینه نیز با مطالعه کتیبه‌های سلطنتی و ضمن استفاده از روش تطبیقی - یعنی مقایسه دقیق روایات و ترجمه‌های نوشته شده به هر زبان در یک کتیبه‌ی واحد، چنان‌که هرن اشمیت با ارائه‌ی یک مثال انجام داده است - می‌توان به پیشرفت‌هایی دست یافت. دوره‌ی هخامنشی در ماد، برخلاف فارس، هنوز ناشناخته‌های فراوانی دارد. کمبود و ناچیزی مدارک - که مورد بررسی براون قرار گرفته است - ما را ناچار می‌سازد و در واقع این اجازه را به ما می‌دهد که از الگوهای گوناگونی استفاده کنیم که در حال حاضر به دلیل قلت مدارک هیچ‌یک از آن‌ها به تنهایی اثبات‌پذیر نیست. در این جا یگانه امید ما آن است که در آینده کاوش‌های جدید داده‌های لازم برای حل این مسأله معمایی را در اختیار بگذارند.

معمای دیگر محل شوش و سرزمین پیرامون آن است. در این جا که یونانیان آن را مرکز اصلی امپراتوری می‌دانستند، کاوش‌های باستان‌شناختی که از اواخر قرن نوزدهم پیوسته ادامه داشت، کمتر از آنچه انتظار می‌رفت نتیجه داد و حتی در اوایل فعالیت‌های باستان‌شناختی جایی برای ارائه گزارش‌ها و کتاب‌های سطحی و نسجیده باز کرد. به راستی دربار ایران چگونه و چه تأثیری بر نظام موجود اقتصادی - اجتماعی می‌نهاد؟ بوشارلا در مقاله خود، که در آن به بررسی نتایج حاصله از این امر پرداخته است، پیشنهاد می‌کند که همه تحقیقات آینده باید هم دوره‌های پیش از استقرار هخامنشیان در این محل و منطقه و هم دوره‌های پس از ایشان را در نظر گیرند.

یک بحث مشهور جدید مربوط می‌شود به تأثیر ساختار حکومتی بر فرهنگ ملل و اقوام زیر دست. این مسأله بارها طی بحث‌های سال ۱۹۸۶ کارگاه، خود را به نحوی نشان داده بود؛ به هر حال در بحث‌های این اجلاس تقریباً اثری از شاهنشاهی ایران در گزارش‌های باستان‌شناسی نمی‌بینیم. چنان‌که یکبار در پایان جلسه‌ای طولانی، رئیس جلسه با خشم بانگ زد «اصلاً چیزی به نام امپراتوری ایران وجود داشته است یا نه؟» پس این مشکلی کماکان باقی است که در حالی که می‌دانیم این امپراتوری وجود داشته، باید جویای یافتن الگوی درستی برای تحلیل باشیم. بحث درباره‌ی سرشت ساختار شاهنشاهی در مقاله بانو برتیل لیونه از دیدگاه باستان‌شناختی مطرح شده

است. او تأکید دارد که از سویی در دوره تقریبی فتوحات ایران با تغییر محسوسی برخوردار نمی‌کنیم، حال آن‌که با تغییر اریابان (یعنی پس از فتوحات اسکندر) جابه‌جایی و انتقال فرهنگی بیدرنگی در گزارش‌های باستان‌شناختی به چشم می‌خورد. اما سرزمین‌های شرقی شاهنشاهی تقریباً از لحاظ باستان‌شناختی دست‌نخورده و کاوش نشده‌اند. وُخل سانگ در مقاله خود بر یک‌جانبه بودن مطالعات ما در مورد شاهنشاهی هخامنشی تأکید می‌ورزد و نشان می‌دهد که تقریباً هیچ بررسی و کاوشی درباره‌ی روابط این شاهنشاهی با شبه‌قاره هند انجام نگرفته است. احتمالاً دست‌کم بخشی از ارتباطات ایران با مناطق شرقی از طریق خلیج [فارس]* انجام می‌گرفته است. گزارش‌های باستان‌شناختی از منطقه‌ی خلیج [فارس] عملاً تاکنون در مورد دوره ایرانیان وجود نداشت و همانند لوح سپیدی خالی مانده بود. ظاهراً از سده‌های ششم و پنجم ق.م. هیچ اثری بر این‌جا نمانده است. چنان‌که ژان فرانسوا سال نشان داده است، کاوش‌های بیشتر و دقیق‌تر در این ناحیه وضع را کمی بهبود بخشیده است. با آن‌که هیچ نشانه و ردپایی از یک سلطه مؤثر سیاسی از دوره مورد بررسی به دست نیامده است، فرانسوا سال نتیجه می‌گیرد که در سوی عربی خلیج [فارس] نظام سیاسی احتمالاً بسیار سست‌تر بوده است. در مقاله گراف، کل شبه‌جزیره عربستان مورد بحث قرار می‌گیرد. در این‌جا نیز چگونگی روابط سیاسی با شاهنشاهی ایران در معرض بحث و اختلاف‌نظر بوده است و منشأ این اختلاف‌نظر پیوندهای مالیاتی میان شاهان ایران با اعراب بر اساس گواهی کتیبه‌های سلطنتی ایران و نوشته‌های هرودوت است. پیشنهاد گراف آن است که راه‌حل این است که میان دو گروه از اعراب که هر یک پیوند متفاوتی با شاهنشاهی داشته‌اند، تفکیک قائل شویم. به‌نظر گراف هنوز مجموعه کتیبه‌های فراوانی وجود دارند، که نویددهنده اطلاعات ثمربخش‌تری هستند.

*- این مجلدات دانشگاه خرونینگن تا جایی که من می‌بینم داعیه علمی‌ترین و درعین‌حال بی‌طرفانه‌ترین پژوهش را درباره هخامنشیان دارد. اما چنان‌که می‌بینید ناگهان از سال ۱۹۸۶ (سال ۱۳۶۵ که سال برگزاری این اجلاس است) نه‌تنها در مقدمه کتاب بلکه در سراسر آن و به‌خصوص در مقاله ژان فرانسوا سال رسماً نام "خلیج عربی - فارسی" ذکر می‌شود؛ چنان‌که بعداً نیز می‌بینیم این کار در سایر رسانه‌های غربی نیز تکرار می‌گردد. این پرسش مطرح است که به راستی غربیان چه خیالی در سر دارند که این چنین عمداً احساسات بر حق ناسیونالیستی ما ایرانیان را تحریک می‌کنند؟ - م

در کارگاه‌های پژوهشی پیشین، به‌ویژه اجلاسی که در ۱۹۸۳ برگزار شد (و به عنوان جلد یکم تاریخ هخامنشی انتشار یافت) روشن شد که تاکنون بابل به عنوان مرکز شاهنشاهی به دلایل گوناگون دچار آسیب زیادی شده است که یکی از مهم‌ترین این دلایل آن بوده که شاهنشاهی ایران یا از چشم مورخان باستانی یونان نگریسته شده است یا از دیدگاه ایران‌شناسان. آشورشناسان (به استثنای مهم داندمایف) همیشه تمایل داشته‌اند این دوره را نادیده بگیرند. در این مجلد، آملی کورت خلاصه‌ای از مدارک موجود و امکانات شروع پژوهش بر اساس آن‌ها را معرفی می‌کند. هریک در مجلد یکم همین کتاب در مقاله "شهری نهم: باستان‌شناسی در تقابل با تاریخ" قبلاً طرح کلی باستان‌شناختی کار را ارائه داده است. استوپلر می‌کوشید تا از طریق یک مورد پژوهشی از "بایگانی کسر" نشان دهد که حتی داده‌های اقتصادی می‌توانند شاخص‌هایی از دگرگونی و تبدیل در امپراتوری را فراهم سازند، و به شیوه‌ای فایده‌کننده استدلال می‌کند که چه در مورد سیاست بلندمدت شاهنشاهی و چه اقدامات سیاسی کوتاه‌مدت آن باید در جست‌وجوی کنش‌های متقابل میان شرایط ساختاری در حال تحول باشیم.

اکروید با حرکت به سوی نیمه‌غربی شاهنشاهی، وضع و "جان‌کلام" روایات عهد عتیق، یوسفوس و مدارک به دست آمده و خوشه‌چین شده از پاپیروس‌های سامریه و الفانتین را معرفی می‌کند و این کار به‌رغم مشکلات بزرگی انجام می‌گیرد که بسیاری از مدارک و گواهی‌های ظاهری را بسیار پیچیده و گاه غیرقابل فهم ساخته‌اند و علت آن دست‌بردن‌های مکرر، تصنع ادبی، عدم دقت تقویمی و گاهشماری و ناهماهنگی‌ها و تردیدهایی است که جماعت یهودی نسبت به شاهان هخامنشی داشته و این موضوع ردپای خود را در برخی از اسناد نهاده است. کمبود و نقص بزرگی که در این جا نیز مانند سایر مقالات پدیدار می‌شود، نیاز به روشن‌سازی دقیق‌تر وضع سیاسی در یهودیه چه پیش و چه پس از حکومت ایران است. بدون این تعریف یا روشن‌سازی دقیق معلوم نمی‌شود که چه تغییرات واقعی توسط فاتحان انجام شده و این نکته کماکان در پرده ابهام خواهد ماند. افرائیم استرن بر اساس مدارک جدید، همانند سایر شرکت‌کنندگان در این اجلاس، معتقد است که وضع مدیریتی شاهنشاهی در

این جا برخلاف آنچه تاکنون پنداشته شده، چندان ایستا نبوده است. تاکنون اغلب فرض می‌شد که ایرانیان نظام اداری پیشین آشوری را بدون تغییراتی مهم درست پذیرفته‌اند و در تمام طول دوره چیرگی خود، این نظام را کمابیش دست‌نخورده حفظ کرده‌اند. سکه‌هایی که به تازگی کشف شده‌اند، نشان می‌دهند که طی واپسین سال‌های دوره ایران، بزرگان محلی و ایالتی از خودمختاری بسیار زیادتری برخوردار بوده‌اند. ژوزف ایلی مدارک موجود در مورد فینیقیه را با دقت گردآوری کرده است. منابع در این زمینه، اگرچه توزیع بسیار نامتوازی دارند، نسبتاً فراوانند ضمن این‌که هنوز فاقد شرح و تفسیر مناسب و درست هستند. مسأله کنش دوسویه میان جهان یونانی و شهرهای فینیقی پیش از فتح اسکندر از اهمیت خاصی برخوردار است. در این جا نیز مانند جاهای دیگر، نیاز به رویکردی مورد تأکید قرار گرفته که در آن استمرار سنت‌های فرهنگی محلی که از دوره تقویمی فرائر می‌رود، به درستی در نظر گرفته شود.

برخلاف کارگاه‌های پژوهشی پیشین، موضوع پذیرش یونانی‌مآبی و یونان‌مداری که بر ادراک قبلی ما از شاهنشاهی ایران غالب بود، این بار چندان فراگیر نبوده، گرچه به کلی نیز از بین نرفته بود. یوزف ویزه هوفر و مایکل ویکرز در دو مقاله ماقبل آخر این مجلد به بحث درباره‌ی این پدیده پرداخته‌اند. به عقیده ویزه هوفر، تاریخ قبرس نیز غالباً از همین دیدگاه بررسی شده است. او معتقد است باید این تاریخ را از دیدگاهی دیگر و نو پژوهید، چنان‌که همه داده‌ها آن‌گونه که درخورشان است و بدون سازگار کردن پیش ذهنی [a priori] آن‌ها با نگرش‌هایی "ایران‌دوستانه" یا "یونان‌دوستانه" بررسی شوند. ویکرز نیز خواهان تحلیل داده‌های باستان‌شناختی است و در مقاله‌ی خود بر تأثیر شاهنشاهی ایران به‌خصوص بر جامعه‌ی درحال تحول آتن تأکید می‌ورزد و عقیده دارد که شاهنشاهی ایران نقش الگو را برای امپراتوری آتن ایفا کرده است.

طی دو روز بحث‌های فشرده و عمیق، معلوم شد که بازتاب ساختار سیاسی بر مدارک محلی در اکثر بررسی‌ها عملاً نادیدنی است. داده‌های موجود باستان‌شناختی نه پاسخ روشنی به این پرسش می‌دهند که ساختار شاهنشاهی چگونه بوده است و نه این معمارا می‌کشایند که آیا شاهنشاهی هخامنشی دولتی یکپارچه و یکدست

بوده است، یا سست پیوند و تکه تکه. این وضع چندان خرسندکننده نیست و نمی توان به آسانی یکی از دو گزینه را انتخاب کرد چنان که بتواند با خطوط مرزی میان دو رشته ی علمی، یعنی میان تاریخ و باستان شناسی، تلاقی و سازگاری داشته باشد. سانسیمی وردنبورخ در فصل آخر این مجلد می کوشد تا پیش شرط های ضروری برای ساخت الگویی جهت استفاده در پژوهش های آینده را بشناسد و طرحی کلی از آن ها ارائه دهد. جنبه بنیادی این الگو باید ایجاد امکان برای در نظر گرفتن توسعه و تحول و تغییر و تبدیل و دگرگونی باشد. بنابراین اگرچه نتیجه کار کارگاه پژوهشی بیشتر زادن پرسش های تازه بود، تا پاسخ - که البته مگر پژوهش چیزی جز یافتن پرسش های ارزشمند است؟ - ولی یک چیز روشن گردید و آن این بود که: دیدن شاهنشاهی هخامنشی به عنوان موجودی راکد و ایستا، و به عنوان واپسین مرحله ی تاریخ با عظمت خاورمیانه ی باستان، دیگر به کلی سپری و منسوخ و کهنه شده است.

در پایان مایلیم از نهادها و اشخاصی که ما را در برگزاری ششمین اجلاس کارگاه پژوهشی هخامنشی یاری کردند سپاسگزاری کنیم: "صندوق دانشگاه های خرونینگن" و دانشکده هنر خرونینگن به خاطر کمک های مالی بزرگوارانه ایشان، یان ویلم درایورس [Drijvers] و بینی اسخولتن [Jenny Scholten] به خاطر کمک به سازماندهی، م. آ. وس [Wes] به علت قبول زحمت ریاست بر اجلاس های طولانی، ماریان گالیاردی [M. Gagliardi] و ماره نیکه سارنل [Marijke Sarneel] به خاطر زحمت غالباً دشوار و خسته کننده ای که در تایپ کردن دست نویس ها متحمل شدند.

هلن سانسیمی وردنبورخ
مؤسسه ی کلاسیک دانشگاه خرونینگن

آملی کورت
بخش تاریخ، یونیورسیتی کالج لندن